

DE TAXONOMISCHE PUZZLE VAN
PISIDIUM HENSLOWANUM-SUPINUM-LILLJEBORGII

door

J.G.J. Kuiper

De beginnende *Pisidium*student heeft meestal geen moeite met de determinatie van *Pisidium henslowanum*, die reeds op het eerste gezicht herkenbaar is aan een scherp plooi-tje op de umbo. Deze soort leeft in rivieren, beken, kanalen, vaarten, plassen en soms ook in brede sloten die met een van de genoemde wateren in verbinding staan.

Er bestaat in ons land nog een tweede soort met zo'n urbonale plooi, nl. *P. supinum*. In haar typische gestalte is deze soort

gemakkelijk van henslowanum te onderscheiden. De schelp van supinum is driehoekig, stevig, ondoorschijnend, terwijl de plooi stomper en lager dan die van henslowanum is. De lange, smalle ligamentgroeve en de regelmatige ribbeltjessculptuur hebben beide soorten gemeen. P. supinum is in Nederland en ook elders in Europa, veel zeldzamer dan henslowanum, doordat zij veel beperkter in de keuze van het milieu is; zij leeft uitsluitend in stromend water van rivieren en brede beken.

Het bovenstaande is niets nieuws en behoort min of meer tot het aap-noot-mies van de pisidiologie.

De moeilijkheid bij het determineren begint daar, waar kenmerken of verstoppertje spelen of stuivertje wisselen. Bovendien zijn beide soorten nogal variabel en is er bij Pisidiums geen duidelijke maatstaf voor volwassenheid. Zo kan het toch gebeuren, dat de Pisidium-student de kluts kwijt raakt. Vandaag onderscheidt hij in zijn materiaal duidelijk twee soorten, morgen echter concludeert hij op grond van andere vondsten dat de ene soort eigenlijk niets anders dan een variëteit van de andere is. Tussenvormen weet hij niet thuis te brengen. Daarbij komt nog, dat zowel henslowanum als supinum zonder umbonale plooi kunnen voorkomen (f. inappendiculata). Plooi-loze vormen van henslowanum worden licht voor P. subtruncatum aangezien; die van supinum voor P. casertanum f. ponderosa. Een bijkomstige moeilijkheid is, dat jonge supinum sterk kan lijken op volwassen P. moitessierianum, de minuscule soort met een ribbeltje op de umbo.

Vooraf fossiel materiaal kan de systematicus hoofdbrekens kosten. Daarin kan men een grote variatie van vormen en schelpdikten aantreffen, die het trekken van een scherpe soortgrens bemoeilijkt of zelfs onmogelijk maakt.

De tegenstanders leggen de nadruk op de onmogelijkheid om henslowanum en supinum in veel fossiele monsters duidelijk te scheiden. Verder wijzen zij er op, dat vrijwel alle westeuropese soorten een dikschalige variëteit met brede slotplaat hebben. De bekendste zijn: P. nitidum f. crassa, P. subtruncatum f. incrassata, P. casertanum f. ponderosa. Ook andere soorten, als P. milium, P. personatum, P. moitessierianum en P. lilljeborgii kunnen in bepaalde omstandigheden een dikschalige variëteit opleveren. Het is dus, aldus hen, logisch om supinum als een dikschalige vorm van henslowanum te beschouwen, of anders de vormen crassa, incrassata, ponderosa enz. eveneens als zelfstandige soorten op te vatten. Dit laatste standpunt huldigen, mijns inziens ten onrechte, de huidige Sovjetauteurs.

De voorstanders van soortgelijke zelfstandigheid van supinum, waaronder de ondergetekende, weerleggen het eerste argument niet, stellen hier echter tegenover, dat er heel wat vindplaatsen bekend zijn, waar supinum en henslowanum in elkaars gezelschap leven zonder dat er van conchologische tussenvormen sprake is. Een fraai voorbeeld biedt het materiaal, dat John Clerx, te Roermond, mij een jaar of tien geleden toezond en dat afkomstig was uit een met de Maas in verbinding staand baggergat bij Asselt (Nat. hist. Maandbl. 53, 1967: 13-14).

De opvatting, dat supinum een dikschalige vorm van henslowanum zou zijn, wordt bovendien weerlegd door het feit, dat supinum in grote meren waarin dikschalige vormen van andere soorten leven, totaal ontbreekt. Wel komt daar henslowanum voor.

Persoonlijk ben ik tot de volgende conclusie gekomen. P. henslowanum en P. supinum zijn nauw verwant. In het begin van het Kwartair was de soortgrens nog vaag. Tegenwoordig echter gedragen

7Laten wij eens even de argumenten tegen en voor de soortelijke zelfstandigheid van henslowanum en supinum op een rijtje zetten.

zij zich, in elk geval in het grootste deel van het areaal, als zelfstandige soorten. P. henslowanum kan in bepaalde omstandigheden een steviger vorm met verbrede slotplaat produceren. Dat is de f. solida Clessin. Daarentegen kan P. supinum een vorm met dunne schelp en betrekkelijk smal slot voortbrengen. Gemakshalve noem ik deze vorm f. reducta, doch ik gebruik deze naam alleen om niet elke keer een omslachtige beschrijving te moeten geven. Die f. reducta vond ik in verscheidene Brabantse beken, waarin ook henslowanum leeft.

Nauw verwant met henslowanum en supinum is de in ons land niet meer levende P. lilljeborgii. Fossiel is deze soort herhaaldelijk in de bodem van Nederland aangetroffen. Recent komt zij, wat Europa betreft, voornamelijk voor in Scandinavië, in Noordduitse morainemerren, in Alpen- en Pyreneeëmerren, enkele middelgebergten, en in bepaalde gedeelten van Groot-Britannië. De ten opzichte van ons land dichtstbijzijnde vindplaats van levende dieren ligt in Sleeswijk-Holstein. P. lilljeborgii leeft bij voorkeur in meren, in Wales ook in enkele heldere rivieren.

De determinatie van de in de Nederlandse bodem voorkomende lilljeborgii levert geen problemen op. De soort is er weinig variabel en gemakkelijk van de twee andere soorten te onderscheiden. Elders echter kan de determinatie op moeilijkheden stuiten, zo zelfs, dat Odhner (1929), in zijn belangrijk werk over de molluskenfauna van het Toekernmeer, geneigd is lilljeborgii en henslowanum als modificaties van één soort te beschouwen. Een paar bladzijden verder toont hij zich tevens bereid, ook supinum als een variëteit van henslowanum op te vatten. Een pleidooi dus voor het aannemen van slechts één soort. Ik ben het niet met de zienswijze van Odhner eens. Ik heb zijn materiaal uit het Toekernmeer bestudeerd. De verwarring wordt er veroorzaakt door het feit, dat lilljeborgii er ook in een vorm met unbonale plooi voorkomt. Binnen het geografische areaal van lilljeborgii heeft deze f. cristata Sterki een onsamenvattend subareaal rond de Oostzee, en in het Noorden van Groot Britannië. Soms vormt de variëteit slechts een gering percentage van de populatie, een enkele maal echter schijnt de gehele populatie uit cristata te bestaan. Dat laatste is het geval o.m. in enkele localiteiten op de Shetland eilanden en de Färöer. P. henslowanum kan hier, door de afwezigheid van het primaire milieu, nl. rivieren, niet voorkomen. De geplooid lilljeborgii is jarenlang door Britse auteurs voor henslowanum aangezien. In recente nummers van de Census is deze determinatiefout hersteld.

Op grond van de hierboven beschreven variëteit, mag geconcludeerd worden, dat henslowanum, supinum en lilljeborgii onderling nauw verwant zijn, en dat men ze in een apart subgenus zou kunnen verenigen. Op de vraag, welke naam dit subgenus zou moeten dragen, wil ik hier niet ingaan. Er is in de subgenusindeling van de Pisidijs nomenclatorisch al zó veel zinloze onrust veroorzaakt door voorbarige naamgeverij, dat het verstandiger lijkt, te wachten tot er, in het algemeen, meer klaarheid in de verwantschap der Pisidijs van het noordelijk halfrond is. Wel wil ik hier als pittoreske bijzonderheid nog vermelden de recente, absurde naamgeverij van Russische auteurs, die de drie genoemde soorten elk in een apart subgenus plaatsen!